

Hoppálné Erdő Judit

Magyar nyelv-oktatás a XIX. század második felében – egy korabeli tankönyv tükrében*

1. A magyar nyelv státusának és oktatásának helyzete egy évszázadon keresztül (a XVIII. század végétől a XIX. század végéig)

Magyarország modern nemzetállammá válásának előfeltétele volt, hogy a latin nyelv több évszázados *lingua franca* uralmát, vagyis hivatali és oktatási monopóliumát felszámolja. Már a XVIII. század végén megkezdődött a magyar nyelv elismertetéséért folytatott küzdelem, bár az országgyűléseken nemegyszer heves vita alakult ki a hivatalos nyelv kérdésében. Tény viszont, hogy az 1791. évi XVI. törvénycikk deklarálta az országgyűlési jegyzőkönyvek kéthasábos formában, latinul és magyarul történő vezetését. Az 1792: VII. törvénycikk pedig „a magyar nyelv tanításáról és használatáról” szolt, ennek értelmében kötelezővé tették a magyar tanzékek felállítását, a magyar pedig hivatalos tantárgy lett a közép- és felsőfokú iskolákban. Az anyanyelvi oktatás tekintetében a II. Ratio Educationis (1806) intézkedik arról, hogy az ország területén honos nyelveket kötelezően oktassák az iskolákban. Az 1830: VIII. törvénycikk a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban is kötelezővé tette a magyarul indított ügyek magyar nyelvű elintézését, sőt az ügyvédi vizsgát is csak magyarul tudók teheték le. 1840-től a törvényhatósági ügykezelés és a levelezés, 1843-tól pedig az anyakönyvezés is magyarul történt. A magyar nyelv *lingua vernacula* státusa jogilag 1844-ben szűnt meg, hiszen ekkor született meg a magyar államnyelv hivatalos státusáról szóló II. törvénycikk, bár megvalósításához hiányoztak a feltételek. Ez a törvény tovább mélyítette a magyarok és a nemzeti öntudatra ébredő nem magyarok közötti szembekerülést.

A szabadságharc leverése után a Habsburg-abszolútizmus eltörölte hazánk politikai önállóságát, az erőteljes németesítő törekvések pedig semmibe vették a magyar nyelv addig kivívott jogait. Csak a Bach-rendszer bukása után állították vissza a közoktatásban a magyar tannyelvet. A kiegyezés új lehetőséget teremtett a magyar nyelvi jogok érvényesítésére. Eötvös József lett újból a vallás- és közoktatásügyi miniszter, akinek a vezetésével (és Deák Ferenc apróbb módosításaival) hatályba

---

* A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Szeged, 2002. március 27–29.) *Magyar mint idegen nyelv* szekciójában tartott előadás írott szövegváltozata

lépett a nemzetiségi törvény (1868: XLIV. tc.). Ez a törvény széles körű, szabad nyelvhasználatot biztosított a nem magyarok számára. A kisebbségek anyanyelvüket használhatták kérvényeikben, az alsó fokú bíróságokon. A községek hivatalos nyelvét a lakosok határozták meg, a megyegyűléseken is anyanyelvükön szólalhattak fel. Iskoláik, egyházaik felett szabadon rendelkezettek, és nemzeti célú intézményeket, vállalatokat létesíthettek. Az ugyancsak Eötvös nevéhez fűződő ún. népiskolai törvény (1868: XXXVIII. tc.) általános tankötelezettséget vezetett be 6–12 éves kor között. Lehetővé tette, hogy a nemzetiségi anyanyelvükön részesüljenek alapoktatásban. Előírta, hogy minden olyan községben, ahol legalább 30 tanköteles korú gyerek él, és nincs már működő felekezeti iskola, elemi népiskolát kell létesíteni. Az elemi elvégzők, és a továbbtanulók számára 15 éves korig kötelezővé tette az ún. ismétlő iskolai oktatásban való részvételt. Ez télen heti 5, nyáron heti 2 óra tankötelezettséget jelentett. A felső népiskolát valamennyi, legalább 5000 lakosú községben kötelező volt felállítani. A törvény hatására az állami elemi iskolai hálózat gyors fejlődésnek indult. Az eötvösi oktatáspolitikai kiteljesítése, rendeletekre való lebontása Trefort Ágoston nevéhez fűződik, aki 1872 szeptemberétől egészen haláláig, 1888-ig töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszter posztját. Trefort Ágoston középiskolai törvénye két alaptípust különböztet meg, a gimnáziumot és a reáliskolát. Előírta a kötelezően oktatandó tárgyakat, a nemzetiségi iskolákban kötelezővé tette a magyar nyelv és irodalom oktatását, ebből a tárgyból érettségi vizsgát is kellett tenni, ahol nem a magyar volt a tanítás nyelve. A tanári képesítő vizsgát is kötelezően magyar nyelven kellett letenni. A törvény értelmében a gimnázium elsősorban magas szintű humán és klasszikus nyelvi képzést nyújtott, elvégzése valamennyi egyetemi és főiskolai karra képesített. A reáliskola a természettudományos ismeretek és a modern nyelvek oktatásával főként a természettudományi karokra, a műszaki és gazdasági főiskolákra készítette fel.¹

A fent áttekintett törvények eredményeképpen a XIX. század második felében sajátos helyzet alakult ki a nemzetiségi nyelvoktatásban. Tanúi vagyunk annak a folyamatnak, miképp válik kötelezővé a magyar nyelv tanítása idegen ajkúaknak az országhatáron belül. Jelleget tekintve – és a mai terminológiával megfogalmazva – azt mondhatjuk, hogy ez a „magyar mint második nyelv”, illetve a „magyar mint környezetnyelv” tanítása volt, hiszen két- vagy többnyelvű körülmények között, szinte spontán módon sajátíthatták el a nemzetiségek nem-anyanyelvüket. A magyar nyelv oktatása graduáltan, törvényileg szabályozott módon folyt.

¹ L. a részletes áttekintést Nádor Orsolya: A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának történeti áttekintése a kezdetektől napjainkig. In: Giay – Nádor (szerk.) 1998: 55-125.; Nádor 2000: 54-72.; Nádor 2002.

2. A bemutatásra kerülő könyv módszertani háttere

A XVIII. század végén keletkezett és a XIX. század első harmadában egyeduralkodóvá váló módszer, a nyelvtani-fordító módszer hosszú ideig meghatározta nyelvtanításunkat. A paradigmák, nyelvtani szabályok bevévéséből, valamint hosszú, összefüggő szövegek fordításából álló módszert vették át nyelvtanítóink is. Franz von Ney², akinek a nyelvkönyvét szeretném az alábbiakban bemutatni, H. G. Ollendorf módszerét próbálta a magyar nyelv tanítására adaptálni. Ollendorf 1837-ben dolgozza ki módszerét *Methode eine Sprache in sechs Monaten lesen, schreiben und sprechen zu lernen* címmel. Gyakorlatilag Meidingert utánozza (*Praktische Französische Grammatik*, 1783), aki a célnyelv nyelvtanát rövid szabályokba foglalja össze, majd kiadós fordítási feladatokkal gyakoroltatja. Ollendorf a szabályokon és fordításokon kívül szólistákat is közöl, hat hónap elmúltával, a kurzus végén pedig célként tűzi ki összefüggő célnyelvi szövegek fordítását. Meidinger módszere köszön vissza Seidenstücker és Ahn könyveiben is. Összefoglalva: a legnagyobb hibájuk ezeknek a nyelvkönyveknek az, hogy a mindennapi természetes nyelvhasználatól elrugaszkodott, mesterkéltn példamondatokat közölnek, amelyeket nem volt könnyű memorizálni sem. Franz von Ney megjegyzi előszavában, hogy gyakran érték támadások, miszerint nyelvkönyve a német, francia, angol és olasz ollendorfi grammatikákkal nem egyezik meg, ami a koncepciót, a beosztást, illetve a feladatsort illeti. A szerző kiemeli, hogy csak az elméleti és módszertani alapelveket vette át Ollendorftól, a feladatok, példamondatok és minden más a saját munkája. Ezzel gyakorlatilag elárulta magát a szerző, vagyis hogy nem célravezető az adott körülmények között ez a módszer. Nem véletlen, hogy az 1857-es első kiadástól kezdve minden évben átdolgozta könyvét, hiszen a tanítás során világossá vált számára, mi az, ami hiányzik a könyvből, illetve mi az, amit kevésbé precízen dolgozott ki. A 2. kiadás előszavában írja, hogy a javításnál arra törekedett, hogy ne csak a magyar nyelv teoretikus megismerése legyen fontos, hanem a praktikus alkalmazása is. Elméletileg mindvégig az Amerikában és Európában egyaránt hatalmas sikert aratott Ollendorf-módszerhez kötődik, a gyakorlatban azonban Ney a természetes nyelvhasználat megkövetelte szókincset tanította, a nemzetiségek igénye szerint és a nyelvtanulás hatékonysága érdekében. A szerző logikusan indokolja meg azt, hogy miért kell olyan nagy hangsúlyt fektetni a nyelvtan tanítására. A kortudós gondolkodójára, Toldy Ferencre hivatkozva sorolja be a magyar nyelvet a

² A szerzőről annyit tudunk, hogy egy budapesti, IV. kerületi, minden bizonnyal német tanítási nyelvű főreáliskola igazgatója, maga is gyakorló tanár. A nyelvkönyv előszavában utal egy 1867 szeptemberében megtartott konferenciára, amelyet olyan gimnáziumok igazgatóinak szerveztek, ahol nem a magyar a tanítás nyelve. Ezen a konferencián Eötvös József kultuszminister elismerően szólt a szerző nyelvtan-könyvéről.

„keleti nyelvek”³ közé, és mint ilyen jelentős mértékben eltér a nyelv egész felépítését tekintve az ún. nyugati nyelvektől. A grammatizáló módszer megkövetelte memoriterek bebeflázását sem tartja fontosnak Ney, sőt azoknál a felnőtteknél, akik komolyan veszik a nyelvtanulást, és alkalmazzák is a mindennapokban a megtanulást, teljesen feleslegesnek tartja a szavak, kifejezések kívülről való megtanulását. Az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Franz von Ney — saját tapasztalataiból tanulva — túllépett a korszak uralkodó módszerén, és habár minduntalan Ollendorfra hivatkozik, a nyelvkönyve utolsó részét megpróbálta életszerű helyzetekkel kitölteni.

3. A nyelvkönyv

3.1. A tankönyvíró célja

A magyar nyelv tanulásának kötelezővé tétele nem magyar anyanyelvűek számára a nemzetiségiek érdekeit védte azzal, hogy egyenlő esélyt biztosított számukra a hivatalos élet minden színterén. A nyelvszajátítás spontaneitását segítette a célnyelvi környezet megléte, a nyelvi ismeretek elmélyítésére pedig a német, szlovák, szerb, horvát és román tanulók számára íródott nyelvkönyvek szolgáltak. Franz von Ney *Ungarische Sprachlehre* című kétnyelvű könyve azonban kettős szerepet kíván betölteni. Elsősorban a német anyanyelvű iskolásoknak szól, akik magyarul akarnak tanulni, másrészt viszont segít a magyar anyanyelvűeknek a német nyelv rejtelmeiben eligazodni. A könyvben minden szabály, minden magyarázat és feladat meghatározás németül történik, magyarul csak a szavakat, példamondatokat találjuk.

A tankönyvíró szándékairól és e célok sikerességéről a könyvek előszavában olvashatunk. A szerző szándéka összecseng Ollendorf művének címével, vagyis hogy viszonylag rövid idő alatt (Ollendorf szerint hat hónap) megtanítsa a diákjait írni, olvasni és beszélni magyarul. Persze Ney lábjegyzetben hozzáfűzi, hogy az Ollendorf-féle módszer megfeszített, intenzív és megszakítás nélküli tanulás mellett ígéri hat hónap után a sikert, neki viszont alkalmazkodnia kell az iskolai körülményekhez, ahol a gyerekeknek még 8–9 más tantárgyat is kell tanulniuk. A szerző a következő lépésmérettel számol: **az első osztályban** az első 44 rövid lecke feldolgozását képzelel el (a heti óraszámról sajnos nincs tudomásunk), nyelvtanból pedig az egész főnévragozást, a fontosabb névmásokat és számneveket, valamint az igék aktív szemléletű, jelen idejű, határozott és határozatlan ragozása alakjainak a megtanulását tűzte ki célul. A **második osztály** tananyaga az ismétlésre épül, vagyis az első osztályban vett fontosabb leckék szavait, nyelvtanát ismételték át, és

³ Toldy Ferenc *A német–magyar tudományos terminológia* című könyvének előszavában használja ezt a kifejezést.

továbbhaladtak az 50. leckéig. A **harmadik osztály** metodikai alapelve szintén az ismétlés, az előző évek legfontosabb leckéit ismét átveszik, majd az utolsó 10 leckét is megtanulják. Ney azt ajánlja, hogy ebben az osztályban találjanak a tanárok alkalmat arra, hogy a fontosabb szóképzési és vonzatos feladatokat begyakoroltassák. Egy igen alapos és összefoglaló stúdium után teljességgel lehetetlennek tartja, hogy egy német anyanyelvű gyermek a magyar alaktant ne sajátítaná el tökéletesen, ezért feleslegesnek tartja, hogy a **negyedik osztályban** egyedül csak a nyelvtannal foglalkozzanak. Itt „már a nyelv szellemébe való speciális bevitel kell, hogy elfoglalja a helyet a magasabb szintű olvasmányok szigorúan analitikus tagolásának segítségével”.⁴ Ney tanterve tehát egybecseng Ollendorff legmagasabb rendű végcéljával, az egybefüggő, összetett szövegek olvastatásával, a nyelvtan tanításában pedig tetten érhetjük a szinteződés jeleit, vagyis hogy egy-egy nyelvtani részrendszer a magasabb osztályokban spirálszerűen visszatér.

Ney az 1875-ös kiadás előszavában tényként említi, hogy számos nem magyar anyanyelvű hivatalnok, tanár és professzor sajátította el sikeresen a magyar nyelvet ennek a tankönyvnek a segítségével, mégpedig olyan mértékben, hogy képesek voltak írásban és szóban folyékonyan és hibátlanul kifejezni magukat, sőt képesek voltak előadás tartására is. A könyv kedvező fogadtatását még az is alátámasztja, hogy például az első kiadást 15 hónap alatt elkapták. Franz von Ney iskolai tanulásra és magántanulásra egyaránt alkalmasnak tartotta könyvét, de hozzáteszi, hogy eredményt csakis tanári felügyelet mellett vagy egy azonos korú magyar kisdíák segítségével lehet elérni. A két egy időben és egymástól tanuló diák korrigálja a másikat, így biztosak lehetnek abban, hogy nem követnek el hibát. Az állandó kontroll különösen szükséges a magyar nyelv esetében például a kiejtés vagy a helyes szórend tanulásakor. Vannak olyan kifejezések, szavak, partikulák, amelyek lefordíthatatlanok, csakis arra a nyelvre jellemzőek, és mivel biztos szabályt nem lehet felállítani, ezeknek a gyakorlatban való alkalmazása csakis a német mondattal összehasonlítva válik érthetővé.

3.2. A tankönyv felépítése, tartalmi elemzése

A nyelvkönyv öt fő részre tagolódik:

I. Előismeretek:	1. A kiejtés fő szabályai
	2. A hangok felosztása
	3. Az írásmód főbb szabályai
	4. A hangsúly
	5. Az egyszerű mondat

⁴ In: Franz von Ney: *Ungarische Sprachlehre nach Ollendorff's Methode*. Vorwort zur zweiten Auflage, Budapest, 1888. VII. o. (fordítás tőlem, E. J.)

Az első résznek a végén *Vorerinnerung* címmel gyakorlati útmutatót, zárásként olvasási gyakorlatot találunk.

II. 60 lecke

III. Jegyzék

IV. Rövid nyelvtani áttekintés

V. Függelék: A) Szógyűjtemény

B) Néhány beszélgetés

A függelék végén a leckék tartalmi mutatóját olvashatjuk.

3.2.1. Előismeretek

Az első rész a tradicionális nyelvtani-fordító módszer elveit viseli magán, vagyis a hangtani bevezetőt és a hangok írásával kapcsolatos helyesírási szabályok részletezését a teljesség iránti igény és a latin nyelvből való kiindulás határozza meg. A tankönyvíró bőszes nyelvtani ismeretet akar átadni a tanulóknak, ugyanakkor a célközönség életkorát figyelembe véve örvedetesen sok életszerű példával lazítja az elméletet. Módszertanilag azonban megkérdőjelezhető eljárás, hogy a szerző a helyes forma mellett közli az esetlegesen felvetődő helytelen írásmódot is. Például a kéttagú mássalhangzóra végződő szavak toldalékolásakor a kettőzött betű elválasztására vonatkozóan: „*asszony-nyal, és nem asszon-nyal; ács-csal, és nem ác-csal*”. A ma tankönyvírói számára is tanulságos, ahogy Ney a kezdő németajkú iskolásoknak tanítja a forrásnyelv és a célnyelv kontrasztjában rejlő kiejtési nehézségeket. A hangok közül a németeknek különösen is problémát okozó *b-p*, *d-t*, *g-k* és *f-v* zöngés-zöngétlen párokra hívja fel a figyelmet, és példákkal is illusztrálja a jelentésbeli különbséget: *bor-por*, *bab-pap*, *tél-dél*, *fél-vél*, *gém-kém*. (Egyébként az első rész végén található olvasási gyakorlat ezen hangok megkülönböztetését irányozza elő.) Az Előismeretekben a hangtani és helyesírási bevezetés mellett helyet kap az egyszerű mondat strukturális jegyeinek ismertetése is. A nyelvtani-fordító módszer alaktan-központúsága mellett Ney rájött arra, hogy a mondatban valósul meg a fonetika, a grammatika és a lexika szintézise. Szerinte az ige a tulajdonképpeni vezérfonal, amely keresztülszövi az egész nyelvtant, az igehez kapcsolódik a többi beszédrész, és így jön létre a mondat. Az egyszerű mondat felépítésének bemutatása némiképpen ellensúlyozza a hangok jelölésének sokszínűségét (külön jelöli a zárt *e* hangot egy pontos *e*-vel, ellentétben az idős írók által használt kétpontos *ë*-től), ugyanis az egyszerű magyar mondat szerkezetével nyelvünk szintetikus jellegét akarja igazolni. Büszkén mondja, hogy a némettel ellentétben a magyar mondat állhat egyetlen igéből, amely a toldalékai révén jelöli az alanyt és a tárgyat, sőt ez utóbbi határozottságát vagy határozatlanságát, második vagy harmadik személyét. Megjegyzi végül, hogy az Ollendorf-féle nyelvtanok szokásos kezdését, miszerint először a birtokos szerkezetet gyakoroltatják (*ich habe...*), nem tudta átültetni a magyarra

vonatkozóan, mert ez a fajta mondatképzés már magasabb ismereteket követel meg a nyelvtanulóktól.

A tankönyv bevezető részében még egy négy pontból álló előzetes figyelmeztetést⁵ olvashatunk, majd nyelvtörténeti fejtegetésig⁶ belemenően dolgozza fel Franz von Ney a diftongusok kérdését. Tudjuk, hogy a mai magyar nyelvkönyvek viszonylag kevés időt és teret szentelnek a hangtani gyakorlatoknak, ezért is figyelemre méltó Ney kiejtésre irányuló olvasási feladatsora. Összesen 231 egyszerű mondatba foglalja azokat a homonim alakokat, amelyek ejtése nehézséget okozhat a németeknek. Emellett ellentétpárba állítja őket, és a mondatba ágyazottság miatt a jelenésre is fény derül. Például:

1. Csillagos ég. 2. A fa ég. 3. Vas ég. 4. Arany ég.
49. Minden *csáb* veszélyes. 50. Sok rovarnak *csáp*-ja van.
51. Minden hordó *csap*-pal bír. 52. Nyáron sokszor *lecsap* a villám.
80. Hosszas *fáradtság* *fáradtság*-ot idéz elő.
92. Jobb a kis *kalyiba*, mint a nagy *galiba*.
132. Minden *levél* után, melyet anyádtól kaptál, vidámabb *levél*.
142. A mit *mérek*, az nem *méreg*: mondja a becsületes vendéglős.

Persze a mondatok német fordítását is közli a szerző, azzal a kitételrel, hogy a szavak szó szerinti fordítására, és nem a „német nyelv szellemének” megfelelő kifejezésére törekedett.⁷ Ez az olvasmány a hangdifferenciálási gyakorlat szerepét is betölti, s a mondat kontextusából kiderül a magánhangzó rövideg-hosszúság jelentés megkülönböztető szerepe. Például:

6. A *por* kellemetlen. 7. A *pór* a mezőn dolgozik.
26. A marhának *alom* kell. 27. Az *álm* a nyugtalan képzelődés játéka.
59. A *csikós* lovakat őriz. 60. A nők szeretik a *csíkos* szövetet.
72. Mérsékelt *élv*: okos *elv*.
111. A *hit* legjobb *híd* az üdvösséghez.
230. Körülzárt *zug*-ban legjobban *zúg* a szél.

⁵ A pontokba szedett tanácsok gyakorlati vonatkozásúak. Az első szerint a nyelvtanulóknak a megadott feladatokon kívül, maguktól is kellene mondatokat képezni szavakkal, kifejezésekkel. A második tanács szerint, ha valakinek kétsége támad egy szó képzése felől, akkor a könyv végén található útmutatóban utánanézhethet, melyik leckeiben tanult már arról. A harmadik pont szerint, szükséges a feladatokban, leckeikben előkerült szavak megjegyzése. Az utolsó pontban azokra a zárójeles kifejezésekre hívja fel Ney a figyelmet, amelyeket magyarul felesleges megtanulni, németül viszont tudni kell.

⁶ Ney gondolatának lényege: habár a magyarban hivatalosan nincsenek diftongusok, a *j* hang egyszótagú szavakban, illetve *j*-re végződő szótagokban bizonyos hangokkal kettős hangzóként viselkedik: *ba-i=ba*j**, *bo-it=bo*jt**, *fe-i=fe*j**, *bö-it=bö*jt**.

⁷ A *Ki korán kel, aranyat lel* magyar közmondást szó szerint fordítja: 'Wer zeitlich aufsteht, findet Gold', de lábjegyzetben megadja a német megfelelőjét is: *Morgenstund trägt Gold im Mund*.

3.2.2. A leckék szerkezete, tartalma; a Jegyzék és a Rövid nyelvtani áttekintés

A könyv közepső három része tematikailag összetartozik, hiszen a tradicionális módszer szellemében mindegyik a nyelvtani anyag több szempontú és kimerítő ismertetését szolgálja. Azért is célszerű e részeket egyben látnunk, mert maga a szerző is támaszkodik a leckék anyagában a Jegyzék bizonyos pontjaira, illetve a nyelvtani áttekintésre. Ez utóbbit Ney csak a második, átdolgozott kiadásába szerkesztette be, hogy ezzel a szisztematikus áttekintéssel „megkönnyítse” az ismétlések alkalmával előkerülő hangtani, helyesírási és alaktani problémák megértését. A cím-beli jelzővel ellentétben összesen 128 pontban tárgyalja a tömény, száraz, de tartalmilag korrekt szabályokat. A szabályok után zárójelben jelöli, hogy mely leckékben fordult már elő a kérdés. Mai szemmel a Jegyzék és a Rövid nyelvtani áttekintés együttesen adna ki egy leíró szemléletű nyelvtankönyvet. A Jegyzékben található (Ollendorf-féle) szólisták a nyelvtani szabályokban megfogalmazottakat világítják meg gyakorlati példákon keresztül. A nyelvtanuló ebben a részben nézhet utána a kivételeknek, a helyre, időre, módra vonatkozó határozószavaknak, az érzelmi töltést kifejező partikuláknak, az indoeurópai nyelvekből ismert viszonzyszavak magyar megfelelőinek. Ez utóbbi nyelvtani problémát összeköti a vonzatos igék kérdésével, tulajdonképpen felsorolja és mondatba szerkeszti azokat az igéket, amelyek valamelyik határozóraggal ellátott főnevet vonzzanak. Például:

Örvend a szerencsémén.

Aggódik a sorsomon.

Tűnődik a dolgon.

Búsul a betegségemen.

Elámul e tüneményen.

Sajnálkozik a balesetemen.

A leckéket és a nyelvtani anyagot áttanulmányozva egyáltalán nem találtam utalást a magyar igekötőkre, azok esetleges jelentésmódosító funkciójára, így némileg előkészítetlenül ért a Jegyzékben két alpont erejéig a *ki* és a *le* igekötők említése, összefüggésbe állítva a *-ból/-ből*, és a *-ról/-ről* határozóragokkal:

Ez emberek kifosztanak mindenemből!

Kiaggott a hivatalból.

Kifogytál a pénzből?

Kiavult a divatból.

Lemond a szolgálatról.

Letesz a követeléséről.

Ney az Ollendorf-módszer alapján a nyelvoktatás komplex feladatrendszerét abban látja, hogy az adott nyelv grammatikáját a maga teljességében megtanítsa. A mai követelményekkel szemben a tanítást nem a célszerűen redukált nyelvtani minimum átadása határozza meg, hanem a tudományos igényű, ugyanakkor egzakt szabályokba foglalt elméletek bevésése és állandó ismételtetése. Az ismétlés fon-

tosságát Ney az előszóban is hangsúlyozza, ugyanis szerinte ez az egyetlen függvénye annak, hogy valaki megtanul-e magyarul vagy sem⁸. Ney tankönyvében a leckék felépítése állandó, a leckék elején olvasmányok nincsenek, csak megjegyzések és szabályok, amelyek levonásáig induktív úton jutunk el, majd a lecke végén egy vagy több fordítási feladatot találunk. Az, hogy mennyi és milyen hosszú fordítást ad meg a szerző egy-egy leckében, teljesen ötletszerű. Nem határozza meg sem a leckében feldolgozott anyagrészt mennyisége és minősége, sem a fokozatosság elve. Például az első leckében a szerző 5 megjegyzést tesz és 2 szabályt ad meg, a fordítási feladat 29 mondatból áll, míg a második leckében mindössze 2 rövid megjegyzést tesz, és 2 külön feladatban összesen 67 mondatot fordítat. Ney sajátos jelölési rendszert használ a leckékben. A példák és a megjegyzések kisebb betűkkel vannak szedve, mint a szabályok és a feladatok. A példáknál minden alkalommal egy keresztrel (†) jelöli, amely mondat szerkezete gyökeresen eltér a németes változattól. Ezen kívül csillaggal jelölt lábjegyzeteket is megad a tankönyvíró, amelyekben személyes instrukcióit mondja el⁹, etimológiai és stilisztikai fejtegetésekbe kezd¹⁰, illetve a nyelvtani anyag feldolgozási sorrendjét indokolja meg¹¹. Ez a sok és sokfajta utalás, kiegészítés, magyarázat inkább megzavarja a nyelvtanulót, átláthatatlanná teszi az amúgy is elvont anyagot. A leckék menetét időnként megszakítják az összefoglaló ragozási táblázatok, amelyekre több esetben a koncepciótlanság a jellemző. Például a 47. leckében az igeragozási paradigmákat foglalja össze a táblázat, beleveszi az óhajtó mód paradigmarendszerét, pedig majd csak a következő lecke fogja új anyagnak tárgyalni az óhajtó módot. Habár Ney Ollendorf grammatikáját választotta vezérfonálnak, nem tud teljesen elvonatkoztatni a magyar nyelv sajátos szerkezeti és szemléleti sajátosságaitól. Egyik ilyen szemléletbeli adottsága nyelvünknek a határozottság és a határozatlanság kifejezése. Erre ráérezve, Ney egy

⁸ „[...] Nach derartig vorhergegangenem gründlichen und umfassenden Studium der Sprache scheint es mir unmöglich zu sein, dass selbst ein seiner Muttersprache nach ganz deutscher Knabe die Formlehre des Ungarischen sich nicht vollkommen aneigne (wobei ihm noch der gewonnene grosse Sprachstoff zu statten kommt);” (In: Franz von Ney, I. m. VII-VIII. p.

⁹ „Es ist dies eine der wichtigsten und schwierigsten Lehren der ungarischen Sprache; weshalb wir auch länger dabei verweilen müssen.” (i. m. 29.) – „Der Schüler muss nun schon wissen, ob *az* oder *a* dem Worte als Artikel vorgesetzt soll.” (i. m. 33.)

¹⁰ „*Vér* = Blut; *fivér*, eigentlich: männliches Blut. *Testvér*, Geschwister, (eigentlich Blut desselben Leibes) im Allgemeinen für beide Geschlechter. *Fivér* = Bruder, im Allgemeinen; *nővér* = Schwester (eigentlich weibliches Blut) im Allgemeinen ...” (i. m. 124.) – „Statt *enyéim* sagt man in der Volkssprache auch *enyémek*, *enyimek*; im besseren Styl sollte man es aber nie gebrauchen.” (i. m. 126.)

¹¹ „Der unbefangene Schüler wird jetzt selbst einsehen, dass es weit schwieriger gewesen wäre, dieses Buch mit dem Zeitworte *h a b e n* zu beginnen, nachdem mit demselben die mannigfaltigen Personalsuffixe so eng verschlungen sind. Es handelt sich nicht nur darum, dass der Lernende wisse, das und das ist so: er soll zugleich einige Einsicht bekommen, w a r u m das so Gesagte eben so und nicht anders ist.” (i. m. 153.)

egységen belül tárgyalja például a határozottság kérdését. Másik ilyen szemléletbeli sajátosság az irányhármasság nézőpontja, és a szerző ebben az esetben is egyszerre látatja a *honnan?/hova?/hol?* térfogalom hármasságát. Más kérdés, hogy a főnévragozás és az igeragozás kérdésében erőteljesen kötődik a latin deklinációs és konjugációs kategóriákhoz. Érdekes olvasni a következő archaikus kifejezéseket: *vártam vala* (régmúlt), *írandok* (egyszerű jövő idő), *írék* (egyszerű félmúltidő), *írék vala* (összetett félmúltidő), *várjam vala* (kötőmód félmúltidő), *vártam légyen* (kötőmód múlt idő), *megrovatom* (szenvedő, jelen idő), „A fejedelem azt parancsolá, hogy az adó *befizetessék*.” (foglaló-parancsoló mód), *veretendni* (határozatlan mód). Ezekből az igealakokból is látszik, mennyire leegyszerűsödött nyelvünk. (Persze egy külföldi még sem így érzi.)

A leckék tartalmi elemzésekor szembevetjük, hogy nagyobb tematikus egységek szerint építette fel Ney a tananyagot. Az első tematikus egység (1–12. lecke) az ún. negyedik végződést, vagyis a tárgy ragját járja körül. Gyakorlatilag a második nagyobb tematikus egység (13–31. lecke) is az előzőhöz kapcsolódik, ugyanis a határozott formák ismérveit foglalja össze, és többször visszautal az első egység bizonyos leckéire. A harmadik egység (32–37. lecke) a személyragokat, ragozási paradigmákat, birtokviszonyt tárgyalja. A negyedik nagyobb egység (38–49. lecke) az igeragozásról, nominális mondatokról, melléknévfokozásról szól. Az utolsó tematikus egység (50–60. lecke) az összes mindezidáig szóba nem kerülő, problémásabb nyelvtani jelenségeket sűríti egybe, pl. szenvedő igeragozás, foglaló-parancsoló mód, ikés igék, visszaható igék, rendhagyó igék, személytelen igék, eredeti és képzett határozószavak, szóképzés, vonzattan, elváló, nem elváló és összetett viszony-szavak (-ragok).

Összefoglalva: Franz von Ney megpróbál minden nyelvtani jelenséget a részletekig menően, a legaprólékosabban leírni a könyvében. Igen dicséretre méltó teljesítmény a munkája, de sajnos a didaktikai célját valószínűleg nem érte el. Jó szándékú megjegyzései, magyarázatai, lábjegyzetei, útmutatásai pedig megnehezíthették a szorgalmas kis diákok helyzetét (nem is beszélve a kép és illusztráció nélküli tankönyvről). A leckék tananyagainak választására a koncepció hiánya a jellemző. Nem vette figyelembe a fokozatosság elvének mennyiségi és minőségi követelményét sem. Az első leckék tananyagát az elnagyoltság jellemzi, míg a végén egyszerre akar mindent bepótolni, és előfordul például, hogy egy leckében foglalkozik a szenvedő igékkel, az ún. „foglaló-parancsoló móddal” és a „határozatlan móddal”.

3.2.3. Függelék

Ha ez a Függelék rész nem kapcsolódnék a tankönyvhöz, megerősítést nyerne az érzésünk, hogy Ney formálisan csak a magyar *nyelvről* tanított, és nem a *nyel-*

vet tanította. (Burkoltan ez a grammatizáló-fordító módszer alapelve.) Ennek a résznek az olvasásakor viszont megelégedezhetjük a szerzőnek a nyelvtankönyvírói cím helyett a nyelvkönyvírói titulust. Miről is van szó? Kéthasábos formában (bal oldalon németül, jobb oldalon magyarul) először egy tematizált, összesen 1600 egységből álló szógyűjteményt, majd néhány mindennapi témát közöl dialógusmodellek formájában.

A szógyűjtemény belső tematikus építkezésére az jellemző, hogy koncentrikus körök mentén szűkül: az ember tágabb, elvontabb környezetéből eljutunk az embert közvetlenül körülvevő, intimebb területekre. A gyakorlatban ez a következőképpen fest a témák alapján:

- I. Világ és természet,
- II. Szellemvilág és lélek,
- III. Erények és vétkek,
- IV. A föld,
- V. Az ember: család és rokonság,
- VI. A város,
- VII. A ház,
- VIII. Az emberi test,
- IX. Az időről,
- X. Igazságszolgáltatás,
- XI. A hadseregről,
- XII. Mezei gazdaság.

Ez utóbbi három témánál megemlíti, hogy ezeknek a szavaknak a megtanulása csak a felnőtteknek szükséges, a diákoknak felesleges, s ez a kitétel érthető is a szótanulás célszerűsége szempontjából. A korra jellemző, sajátos értékrend és világnézet rajzolódik ki ebből a szógyűjteményből, amelynek az első szava Isten, a teremtő, majd folytatva az erkölcsi normák felsorolását, olyan kifejezéseket is megtanulnak a gyerekek, mint jótékonyság, jótétemény, irgalom, háládatosság, becsületesség, engedelmesség, de gonoszság, viszály, hamisság, kevélység. Feltételezhetjük, hogy a XIX. században más volt a szókincs összetétele a leggyakrabban használt szavak alapján, mint napjainkban, és valószínűleg a lexikai minimum elvét sem ismerték egy redukált szókincs létrehozására. Mindenesetre öröndetes, hogy egy-egy szó mondatba ágyazottan is megjelenik.

A dialógusokban a XIX. századi élet mindennapjai, tipikus szereplői és élő nyelvi fordulatai elevenednek meg. A mai fül számára néha szokatlan, de választékos megfogalmazásokkal találkozhatunk, és egy-egy témát több variációban is olvashatunk. A beszédpanelek a valóságos kommunikációs helyzetet modellezik. A patinás nyelvhasználaton kívül megtapasztalhatjuk a XIX. század társadalmi életét, a magasabb és az alacsonyabb társadalmi osztályokhoz tartozók kommunikációs és viselkedésbeli

szokásait¹², ízelítőt kapunk a kor irodalmi közízléséről¹³. Emellett a magyarokra legjellemzőbb sztereotípiá, az evés-ivás szeretetének évszázadokkal ezelőtt is meglévő nyomaira bukkanunk az *Ételről és italról* című párbeszédekben. Az úri társaság reggeltől estig tartó mértéktelen lakmározása a következő menü szerint épül fel: reggelre rostélyos gyümölcsrel, ebédre malac- és kacsasült káposzta- és paréjkörettel, valamint mustáros uborkamártással, italként bort ajánlanak, desszertnek édes turósgaluska, gyümölcs (dinnye, kajszi, barack és szilva), ozsonnára sódar (sonka) és rántott csirke, vacsorára esetleg könnyű sütemény e dús lakomázás után¹⁴. A dialógusokban a kor szereplőinek szubjektív megnyilatkozásai is verbalizálódnak, így válik élővé, néha humorossá, de mindenképp hitelessé a párbeszéd.

4. Összefoglalás

Ha hinni lehet Ney sorainak, amelyeket a könyv előszavában írt, akkor sikeres volt ez a nyelvkönyv, hiszen sokan tanultak meg a könyv segítségével tökéletesen magyarul, sok kiadást megért a könyv, sőt még az akkori kultuszminiszter is elismerően szólt róla. Dicséretes az a szerzői attitűd, hogy minden kiadáskor javította,

¹² Az *Utazásról* című beszélgetés (részletek): „Kocsis, kérem legyen kend vigyázattal.” – „Nem tart soká, uram, a rossz út.” – „Csak árok szélén ne járjon kend.” – „Ne búsuljon uram [...]” – „Hallja kend, kátyuba ne vigyen. [...] Megállj! Testem-lelkem összerázza ez a kocsi.” – „Igazítsunk az ülésen.” – „Így la, most jobb. Hajts! Ej, de másznak most a lovak. Kocsis, ne szundikáljon kend.”

Az *öltözetről* című beszélgetés (részletek): „Jancsi, jer be!” – „Parancsol Nagysád?” – „Öltözködni akarok.” – „Mit méltóztatik fölvenni?” – „Az attól függ, hogy milyen idő van.” – „Az idő ma igen szép. Nagyon jó idő van.” – „Hisz éjjel esett az eső.” – „Igenis; de már elállt.” – „Nem fúj a szél?” – „Nem, nagyságos Uram; a leggyönyörűbb idő van.” – „Úgy hát fehér nadrágot veszek magamra.” – „Hozhatom már a mellényt?” – „Még ne. Nézd csak, ezen ing fodra nincs jól kivasalva. Adj más inget.” – „Valóban, ez ingfodorral nem remekelt a mosónő.”

¹³ A *Könyvtárusnál* című beszélgetés (részletek): „Vannak-e új magyar könyvei?” – „Szolgálhatok. Mit fog tetszeni?” – „Most csak szépirodalmi óhajtanék.” – „Itt van például báró Eötvös legújabb regénye.” – „Ezt mindenesetre megtartom” – „Itt vannak Vörösmarty, Arany, Petőfi, Garay, Czuczor és Vajda költeményei.” – „Ezt már mind birom.” – „Tompától vagy Lisznyaytól tetszik valami?” – „Csaknem betéve (könyv nélkül) tudom.” – „Talán Kemény, Degré, Dózsa vagy Mikszáth regényeivel szolgálhatok?” – „Azokat már ismerem. De nincs-e valami új Jókaitól?” – „Azzal is szolgálhatok. Azonkívül Madách legújabb illusztrált művét, az 'Ember tragoediá'-ját, nagyon ajánlhatnám.” [...] – „Most jut eszembe, hogy egy 'nemzeti dalkönyvvecské'-t is kell vennem.” – „A diszkiadást vagy az egyszerűt parancsolja?” – „Csak az egyszerűt kíváném. Mi az ára?” – „Egy forint.” – „Ezt igen olcsónak tartom, s pedig jónak mondják e gyűjteményt.” – „A magyar irodalom egyik alapos ismerője állította össze és nagyon dicsérik; kelendőse is bizonyítja, hogy tetszésben részesül.”

¹⁴ „Már megint itt van a vacsora ideje.” – „Ma tán csak nem eszünk már?” – „S miért nem? A vízi levegő szörnyen fokozza étvágyamat.” – „Legfőlegb valami könnyű süteményt falatozok. Hisz ma már dúsan lakmározunk.” – „Te valóban igen keveset eszel.” – „Gyomrom nem bírja a sokat.” – „Egy pohár puncs mindent helyrehoz.” – „Attól tartok, hogy a szesz (borszesz) végre is elkábítja a szellemet.” – „Nem baj az; késő van már.” – „Mindenekelőtt a mértéktelenség!” – „Nagyon bölcsen.” – „Fekügyünk le hát.” – „Jó éjszakát.”

átdolgozta, jobbította tankönyvét, és ezáltal akaratlanul is a kor kommunikációs elvárásaihoz alakította a tananyagot, bár mai szemmel még mindig túlzottnak értékelhetjük a grammatika jelenlétét. Mindezeket együttvéve csak csodálattal szemlélhetjük elődeink fáradozásait, ahogy megteremtették a magyar mint idegen nyelv tanításának alapfeltételeit.

IRODALOM

- BÁRDOS Jenő (1988): *Nyelvtanítás: múlt és jelen*. Budapest
- BÁRDOS Jenő (2000): *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest
- GIAY Béla — NÁDOR Orsolya (1998): *A magyar mint idegen nyelv / Hungarológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- GROSS, Harro — FISCHER, Klaus (1990): *Grammatikarbeit im DaF-Unterricht*. München
- HEYD, Gertraude (1990): *Deutsch lehren: Grundwissen für den Unterricht in Deutsch als Fremdsprache*. Frankfurt/Main
- MEDGYES Péter (1997): *A nyelvtanár. A nyelvtanítás módszertana*. Budapest
- NÁDOR Orsolya (2000): A magyar nyelv státusának változásai a honfoglalástól a XIX. század közepéig. *Hungarológiai Évkönyv* 1: 54-72.
- NÁDOR Orsolya (2002): *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. BIP, Budapest
- NEY Ferenc (1888): *Ungarische Sprachlehre*. Budapest